

УДК: 37.035.6

В. І. ДИКАЛО

м. Рівне

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОМУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Музичне виховання здавна було об'єктом дослідження психологів, педагогів, мистецтвознавців тощо. Причому провідним його засобом завжди визнавався фольклор. Однак увага дослідників концентрується на українському фольклорі. Праці з проблем етномузичного виховання етнічних меншин майже відсутні. Недостатня розробленість проблеми поряд з її очевидною актуальністю спричинили звернення до неї у даній статті.

Розглянемо співвідношення “етномузичного” та “національно-музичного” виховання. Сучасні українські дослідники розглядають етнос як сталий колектив людей, який склався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості і поведінки. Віддаючи належне таким його ознакам, як мова, культура, територіальна єдність, спільність економічного життя та самоназва, вчені наголошують, що феномен етносу належить до біогеографічних, а не історико-соціальних явищ [4, 289–290]. Слід відмітити, що спільність території відіграє головну роль лише на початковому етапі формування етносу, а в подальшому може втрачатися, що було нерідким явищем історичного розвитку. Спільна територія є головною умовою виникнення етносу, але не якісною характеристикою його подальшого існування.

Не менш суперечливою ознакою є мова. Багато народів, які є самостійними етносами, говорять на одній мові. [13, 33]. Отже, мова також не може вважатися

єдиною характерною ознакою етносу. Етніонім – назва (народу) також повинна містити характеристику етносу. Але далеко не всі етніоніми є справжніми назвами. Є випадки, коли один народ відомий під різними назвами. Крім того будь-яка людина може віднести себе до будь-якого етносу, але від того вона не стане носієм ознак чужого їй етносу.

Однією з головних ознак етнічного розмежування є культура. Невипадково при розмежуванні етносів між собою перш за все вказують на такі стійкі і зовнішньо виражені компоненти культури, як мова, релігія, народне мистецтво, звичаї, обряди та норми поведінки. Проте жоден з компонентів культури не виступає безперечною етнідиференційною ознакою. В одних випадках пріоритет належить мові, в інших – релігії, в третіх – характерним рисам поведінки. Таким чином, етнікультура – це елементи культури, що об'єднують осіб у етнос. На думку С. В. Лур'є, Ю. І. Римаренко, В. В. Надольської та ін., вона виступає основним чинником утворення етносу. Однак етнос представляє тільки та культурна спільність людей, яка усвідомлює себе такою, відрізняючи від інших спільнот. Тобто культурна єдність членів етносу пов'язана зі спільністю психіки. Звідси ще одна характерна ознака – ментальність.

“Ментальність” – це спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Саме воно і визначає поведінку людини, етнічної групи [9, 91]. Менталітет розуміється як основа для самоорганізації суспільства, каркас для культурної традиції.

Не менш важливу роль відіграє “етнічна самоідентифікація” – процес ототожнення себе з певною етнічною групою, який розгортається як переживання

собою вкоріненості в цю спільність, як відчуття себе її частиною та “етнічна самосвідомість”, в якій формується уявлення про спільність всіх членів даної групи на основі спільної історичної практики їх предків [4, 191–192; 13, 34]. Загалом, поки зберігається етнічна свідомість, існує і сам народ.

Зауважимо, що дослідники донині не дійшли згоди щодо змісту поняття етнос. Так, В. В. Надольська наголошує, що етнос – “спільнота людей, об’єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом”, (тобто самоназвою етносу) [10, 6]. Також вказується на відмінність етносу у вузькому значенні слова (так званий етнікос), від етносоціального організму. “Етнікос” (від давньогрецьк. “етнос” – народ) – сукупність осіб однієї національної належності незалежно від їхнього територіального розміщення. Етнос в широкому значенні етносоціального організму обов’язково поєднаний з державою. Таким чином, поняття етносу включає в себе як біосферний, так і культурологічний та особистісно-типологічні підходи і може розглядатися лише в їх комплексі.

Не меншу складність викликає і визначення “нації” як історичної спільності людей, що характеризується низкою специфічних ознак [9, 122; 4, 367]. Українські дослідники як XIX так і XX ст. виявляли значний інтерес до проблем нації (М. Драгоманов, Д. Донцов, М. Грушевський, В. Липинський, О. Бочковський, М. Шаповал та ін.). Але якщо М. Драгоманов розглядав націю як форму духовної солідарності між людьми, то М. Шаповал наголошував на тому, що нація відрізняється від інших верств саме ознакою державності, причиною чого виступала проблема державотворення української нації [4, 367–369]. Термін

“нація” до XIX ст. застосовувалося як “нація-держава”, а з XIX ст. – для позначення етнічних спільнот (нація – етнос). На думку О. В. Нельги та Ю. І. Римаренка, нація – це той народ, який має свою державність і суверенність і може виступати як самодостатній суб’єкт зовнішніх відносин [9, 124; 11, 14]. На перший погляд поняття “нація” і “етнос” є синонімами. Проте вони означають різні типи соціальних зв’язків. Етноси формувалися тисячі років, а для утворення націй достатньо кілька століть. Отже, якщо етнос – це успадкованість, що йде з глибини століть, то нація – набута якість, яка з часом також може стати етносом. Нація – поняття динаміки, соціально-історичної творчості [9, 125]. В свою чергу, народність – це перша етнічна спільність соціально структурованого суспільства, яка виникла на основі змішування та злиття різних племен, об’єднаних не лише кровноспорідненими, а й територіально-сусідськими ознаками [10, 21].

Найпоширенішим похідним терміном від “етносу” є “етнічність” (відносять до національних меншин). Це “суміш спільних цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості,... усвідомлення спорідненості в групі, спільної групової пам’яті та лояльності, певних структурних взаємовідносин всередині групи та прагнення до продовження існування за допомогою преференційної ендогамії” [4, 234–237].

Як синонім до “етнічної меншини” вживається термін “національна меншина”. Етнічна меншина – різновид етнічної групи населення тієї чи іншої держави, яка характеризується спільним походженням, культурою та системою поглядів і поведінки [6, 84–85]. Поняття “етнос” тісно пов’язане з “культурою” і “традицією”. Етнос є носієм традиції, якщо традицію розуміти як комплекс культурних парадигм, котрі являють собою певну цілісність. Поняття культура і традиція тісно пов’язані, хоча традиція є більш вузьким, ніж культура. Слід

відзначити, що всі існуючі наукові підходи до визначення “етносу” саме традицію включають до одних з його характерних ознак [8, 42]. У неподільній єдності з традиціями перебувають народні звичаї, тобто загально ухвалений порядок, правила, які здавна існують у суспільному житті й побуті певного народу. Звичай в етнопедagogіці виступає як форма вияву народної традиції. Тому їх зміст і педагогічна роль є ідентичними [7, 29].

Отже, слід розрізняти культуру етнічну і культуру національну. Етнічна – культура людей, пов’язаних між собою спільністю походження та спільно здійснюваною господарською діяльністю. Вона характеризується перш за все наявністю вихідних принципів мислення, більш-менш цілісною системою традицій і звичаїв, функціонуванням етнічно забарвленої знакової системи, насамперед у вигляді загальнозрозумілих символів, переказів, аналогій тощо. На відміну від етнічної, національна культура об’єднує людей, які мешкають на великих просторах і позбавлені прямих чи опосередкованих родинних зв’язків, і поширюється через комунікації. Тобто якщо етнічна культура ґрунтується на осячених міфологією нормах поведінки і включає в себе переважно традиційно-побутову культуру (успадковані від минулого найбільш стійкі елементи), то національна є продуктом широкої творчості різних верств суспільства [4, 180].

Поряд із вживанням терміну етнічна культура існує і термін етнічна акультурація – засвоєння групою осіб основних рис іншого етносу за умови збереження основних рис своєї культури. “Акультурацію” слід відрізняти від “асиміляції” – розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого етносу. При цьому етнос, що асимілюється, втрачає свою мову,

традиційну культуру, етнічну самосвідомість, переймаючи етнокультурні компоненти іншого етносу [5, 14].

Утвердження у свідомості нації чи етносу своєї неповторності відбувається через цілеспрямований та систематичний виховний процес – “вбирання” в себе кожною особистістю духовності культури рідного народу, його національного духу, буття. Що власне є національне виховання і що таке етнічне, етновиховання?

Науковці значно більше уваги приділяють “національному вихованню”, що є зрозумілим на етапі відродження української національної самосвідомості. Проте, виховуючи національно свідомих громадян, патріотів України, не слід забувати, що Україна ніколи не була і не є монолітною в національному плані, а налічує в собі значну кількість етносів та народностей, які мають право на розвиток своєї етнічної культури. Міжетнічні відносини були і є однією з найбільш складних проблем, яка торкається як організації державного і суспільного життя всередині кожної багатонаціональної країни, так і міждержавних та міжнародних відносин. В будь-якій країні мирне співіснування різних національних, етнічних, мовних або релігійних меншин є джерелом соціального та культурного збагачення.

Оскільки явище етнічної конфліктності є надзвичайно небезпечним для державної стабільності, в сучасному суспільстві актуалізується роль етновиховання, яке спрямовується на формування особистості, здатної до активної і ефективної діяльності в багатонаціональному і полікультурному середовищі. Термін “етновиховання” не є на сьогодні розробленим, а використовується в контексті національного. Навіть сам термін “етнопедагогіка”

розглядається перш за все в руслі української народної педагогіки [14, 87]. Проте етновиховання – це складний та багатогранний процес набуття та розвитку всіх здобутків етнічної культури на основі толерантності та балансу культур, що відбувається в умовах іншого етносоціального державного організму. А отже є першоосновою будь-якого виховання.

Величезну роль у вихованні завжди відіграло мистецтво, яке є втіленням невичерпної народної мудрості. Одним із найемоційніших видів мистецтва є музика як засіб впливу на почуття, здатний безпосередньо викликати прагнення до перетворення оточуючого світу. Отже, якщо національне виховання – це шлях до самозбереження нації, то музичне національне виховання – один з найсуттєвіших чинників національної самосвідомості та самоідентифікації.

Так, виховний потенціал народної музичної традиції є невід’ємним компонентом національної школи виховання. Втім музичне виховання лише на основі українського фольклору не відображає поліетнічний та полікультурний склад України. Разом з тим, майже поза увагою дослідників залишилося виховання етнічних меншин засобами їх народного музично-пісенного мистецтва.

Звичайно, між національним вихованням на основі народної музичної традиції та етномузичним вихованням є багато спільного. По перше, це впливає із-за близькості самих понять “національне” і “етнічне”. Як зазначалося, етнічне виховання лежить в основі національного, будь-яке національне виховання починається з етнічного. Проте, якщо національне виховання на основі української музики має на меті становлення гармонійної особистості, патріота своєї держави, то етномузичне поряд з цим має ще й інші завдання. Представник

іншого етносу повинен виховуватися і як громадянин держави, і як член своєї етнічної спільноти. Тобто основною метою етномузичного виховання є поєднання засобів і педагогічного потенціалу музичної спадщини як етнічної спільноти, так і титульної нації. В такому випадку етномузичне виховання виступає як ширше поняття, ніж національне, – на відміну від загальноприйнятого визначення національного і етнічного виховання, де останнє виступає у вузчому значенні, тобто є складовою національного.

Втім, завжди існує тенденція взаємовпливів, взаємодії у фольклорі різних етнічних груп, адже в природі не має етнічно чистих культур і наднаціональних явищ. Запозичення можуть відбуватися на різних рівнях і призводити до значних змін у структурі народнопоетичних явищ. Хоча явище акультурації більш характерне для етнічних меншин під впливом титульної нації, проте музична спадщина представників етнічних спільнот має вплив і на українську музично-пісенну культуру. Особливо це стосується регіонів, де здавна проживає етнічно мішане населення, в яких “полікультурність” приводила не тільки до асиміляції та акультурації, що звичайно мало місце, а й сприяла взаємозбагаченню культур.

Отже, необхідною умовою виховання етнічних меншин, що проживають на території України, є їх виховання на основі української культури та фольклору – з паралельним відродженням та збереженням своїх етнічних традицій, фольклору, музичної культури. Адже лише через творчість свого народу діти краще розуміють творчість інших народів, гостріше сприймають і відчувають спільне, загальнолюдське. Без знання своєї етнічної традиції, не можна виховати повагу до традицій інших народів. Саме тому етно- і національне виховання є єдиним, складним та діалектичним процесом виховання.

Підсумуємо: на сучасному етапі розвитку педагогічної науки проблема теоретичних засад етномузичного виховання є актуальним аспектом, вагомість якого посилюється майже повною відсутністю теоретичних праць в даному напрямі. Виникає потреба не тільки в появі теоретичних досліджень, а також і у розробці питань їх практичного застосування. Саме врахування в навчально-виховному процесі музичної спадщини представників різних етнічних спільнот України є важливим завданням на сучасному етапі. Вирішення цього питання не тільки збагатить та підніме на якісно вищій рівень українську національну культуру в усій її етнічній багатогранності, а й дозволить підійти до вирішення багатьох соціальних питань, зокрема усунути ймовірні конфліктні ситуації в полікультурному суспільстві.

Література:

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М.: “Наука”, 1973. – 283 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Гузий Л.С. Поликультурное образование как фактор развития этнической толерантности в регионе // Развитие освіти в полі етнічних регіонах. Матеріали міжнародної науково – практичної конференції. – Вип. 1. – Ялта: РВВКГУ. – С. 86–90.
4. Енциклопедія етнокультурознавства/ Ю.І. Римаренко, В.Г. Чернець та ін.; за ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2000. – Ч. I. – Кн. 1. – 336 с.
5. Етнічний довідник. У 3-х частинах. Частина I. Поняття і терміни. – К., 1997. – 140 с.

6. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. – К.: В-во УАННП “Фенікс”, 2003.– 280 с.
7. Лисенко Н.В., Лаппо В.В. Етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 86 с.
8. Лурье С.В. Историческая этнология: учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 448 с.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, ред кол. Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
10. Надольська В.В. Загальна етнологія: понятійно-термінологічний апарат. – Луцьк, ред. вид. “Вежа”, 1999. – 62 с.
11. Нельма О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник./ Міжнародний фонд “Відродження”. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
12. Педагогическая энциклопедия. – М.: “Советская энциклопедия”, 1964. т. 1. – 830 с.
13. Редькина Л.И. Этнопедагогические традиции воспитания подрастающего населения у караимов Крыма., диссертация доктора пед. наук, 13.00.01. – Ялта, 2005. – 506 с.
14. Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі. – К., 1993. – 87 с.